

שתי הגדרות ל'כמאכל בן דרוסאי'

גלעז וסרמן

- א. מבוא
- ב. חיוב על בישול כגרוגרת
- ג. שיעור כמאכל בן דרוסאי – כמות או איכות
- ד. המשך בישול מאכל שהתבשל כמאכל בן דרוסאי
- ה. חצי שיעור של כמאכל בן דרוסאי
- ו. אופן החלוקה הכמותית של מבושל כל צרכו
- ז. פקפוק על האמור לעיל
- ח. כמאכל בן דרוסאי בסוגיות השהייה
- ט. בישול מים
- י. השהיית מים
- יא. השוואת תבשיל למים
- יב. הלכה לעניין השהייה
- יג. סיכום

א. מבוא

אחד המושגים הבסיסיים הקשורים לדיני בישול והשהייה בשבת הוא 'כמאכל בן דרוסאי', במאמר זה ננסה להבין בצורה כמה שיותר מדויקת מה פשר מושג זה. נבחן האם הגדרתו קבועה בכל הסוגיות ולכל סוגי המאכלים, ונראה נפקא מינות שונות המסתעפות מהבנות שונות.

ב. חיוב על בישול כגרוגרת

הגמרא במנחות דנה על מקרה בשבת בו לא מתחייבים על מלאכת בישול בעצם ההנחה של הבשר על הגחלים אלא רק על ידי מעשה נוסף:

גופא, אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הניח בשר על גבי גחלים, היפך בו – חייב, לא היפך בו – פטור.

(מנחות נו, א)

הגמרא מנסה לברר באיזו מציאות מדובר:

היכי דמי? אילימא דאי לא היפך ביה לא בשיל, פשיטא! אלא דאי לא מהפיך ליה נמי הוה בשיל, אמאי לא מיחייב? לא צריכא, דאי לא היפך ביה הוה בשיל מצד אחד כמאכל בן דרוסאי, וכי מהפיך ביה בשיל משני צדדין כמאכל בן דרוסאי, וקמ"ל, דכל מצד אחד כמאכל בן דרוסאי לא כלום הוא.

אמר רבא: ואם נצלה בו כגרוגרת מצד אחד במקום אחד – חייב [...] ואיכא דאמרי, אמר רבא: אפילו בשנים וג' מקומות.

(שם)

בשלב הראשון הגמרא מעמידה את דברי ר' יוחנן במציאות בה הבשר היה מתבשל מעצמו מצד אחד כמאכל בן דרוסאי, ואומרת שעל דבר זה אין חיוב. אך בהמשך רבא אומר שאם נצלה בבשר כגרוגרת מצד אחד (במקום אחד, וללישנא בתרא אפילו בכמה מקומות) אפילו ללא היפוך לצד השני ישנו חיוב. מה ההבדל בין המקרים?

רש"י על אתר מפרש ש'כמאכל בן דרוסאי' "שליש הוא מבושל", ואילו הביטוי 'נצלה' מבטא "צלייה גמורה". כך גם תוספות פירשו את ההבדל:

ואם נצלה בו כגרוגרת במקום אחד – פירוש צליה גמורה כל צרכו לגמרי יותר ממאכל בן דרוסאי.

(תוספות מנחות נז, א ד"ה ואם)

היה אפשר להבין שרבא לא בא להגדיר אופן שונה לחיוב בבישול 'כל צרכו' (לעומת החיוב בבישול כמאכל בן דרוסאי) אלא לחדש שהשיעור המחייב בבישול הוא כגרוגרת, וכך הוא גם בבישול כמאכל בן דרוסאי וגם בבישול כל צרכו¹. אך ממהלך הגמרא נראה שיש שני שיעורי חיוב שונים לשתי דרגות הבישול השונות:

- א. בישול בשר כל צרכו – החיוב הוא בבישול כגרוגרת.
- ב. בישול בשר כמאכל בן דרוסאי – החיוב הוא בבישול שני צדדיו.

אפשר להעלות שני הסברים למה כאשר מבשלים בשר לדרגת בישול כמאכל בן דרוסאי יצטרכו לבשל את הבשר משני צדדיו ולא יהיה חיוב על בישול כגרוגרת בלבד:

- צריך לבשל את כל הבשר.
- צריך לבשל שיעור גדול יותר מכגרוגרת.

נחזור לשתי אפשרויות אלו בהמשך.

ג. שיעור כמאכל בן דרוסאי – כמות או איכות

הרי"ד בפסקיו (שבת כ, א) מסביר את מקור הביטוי 'כמאכל בן דרוסאי': 'אדם ליסטם היה והיה אוכל תבשילו בשיל ולא בשיל, כדי למהר ולילך בליסטיותו'. אך עדיין צריך להבין

¹ כך הבין ערוך השולחן (אורח חיים שיח, ה-ו) ברש"י ובתוספות, ולפי זה הסיבה לכך שכדי להתחייב על בישול בן דרוסאי צריך דווקא להפוך את הבשר לצדו השני היא מציאותית – אחרת לא תהיה גרוגרת בשר שמבושלת (לפחות) שליש בישול.

שתי הגדרות ליכמאכל בן דרוסאי

מה ההגדרה אליה כיוונו חז"ל כאשר השתמשו בליסטים זה כביטוי, אפשר להעלות שתי אפשרויות עקרוניות של כמות או של איכות:

א. איכות. מאכל המוכן לאכילה גרועה, בלשונם של הראשונים: "הוא בר אכילה קצת" (מיוחס לר"ן שבת כ, א ד"ה גמרא) וכן "איכא מאן דאכיל ליה הכי" (שו"ת רדב"ז א, ריג).

ב. כמות. שיעור חלקי של הבישול: "שליש הוא מבושל" (רש"י מנחות נו, א ד"ה מאכל) או "נתבשל כולו חצי בישול" (רמב"ם שבת ט, ה).

האופן הראשון הרבה יותר מובן, מתחייבים על הפיכת מאכל לאכיל. אמנם לא בדרגה המשובחת ביותר שהיא 'כל צרכו' ואכיל לכתחילה לכל אדם, אך מובן למה רגע החיוב הוא כבר ברגע הראשון בו אפשר לאוכלו. אך לכאורה לא ברור איזה עניין יש בכמות של שליש או חצי² בישול המאכל, שדווקא עליה מתחייבים. ניעזר בפרשנות מרכבת המשנה:

כמאב"ד דפירש"י שליש בישולו כן משמע קצת מהא דקיי"ל כגרוגרת מביצה קלה וגרוגרת שליש ביצה עיין לעיל פ"ח ה"ה.

(מרכבת המשנה (חצלמא) שבת ט, ה)

כדי להבין את דבריו נראה את דברי הרמב"ם הדין בשיעור החיוב על מלאכת קוצר אליהם הוא מפנה:

התולש עלשין והמזרד זרדין [...] ואם להסקה, שיעורו כדי לבשל ביצה. [...] וכל מקום שנאמר כדי לבשל ביצה, הוא כדי לבשל כגרוגרת מביצה. וגרוגרת אחד משלשה בביצה.

(רמב"ם שבת ח, ה)

כלומר, מרכבת המשנה מבין שהמקור לדברי רש"י, שאמר ש'כמאכל בן דרוסאי' הוא שליש בישול, ועל שיעור זה מתחייבים בבישול בשבת, הוא מכך שכגרוגרת היא שליש ביצה³. לכאורה הדבר תמוה, כגרוגרת הוא שיעור הנפח של המאכל שאם מבשלים כל צרכו מתחייבים עליו, ואילו 'שליש בישול' הוא שיעור של תהליך הבישול. נראה שמרכבת המשנה הבין שהחיוב על מלאכת בישול הוא על שיעור שינוי שנעשה בנפח מסוים. שיעור בישול כל צרכו של כגרוגרת יהיה שווה לשיעור שליש בישול של כביצה.

² לא הצלחתי למצוא מה מיוחד דווקא ב'חצי בישול', וגם מרכבת המשנה הסביר את הרמב"ם לפי ההגדרה האיכותית למאכל בן דרוסאי: 'והנראה מדעת רבנו דכל שהוא ראוי לאכילה ע"י הדחק חשוב בישול והיינו מ"ש רבינו חצי בישול ולא דווקא חצי ממש אלא מקצת בישול' (מרכבת המשנה (חצלמא) שבת ט, ה). להלן, באפשרות הכמותית למאכל בן דרוסאי נדון רק באפשרות של 'שליש בישול'.
³ אמנם, עיין בראב"ד (שבת ח, ה) שחולק על חישוב זה ואכמ"ל.

אם נחזור כעת לשתי האפשרויות שראינו לעיל לגבי הסיבה שעל כמאכל בן דרוסאי חייבים רק על בישול משני הצדדים של הבשר נקבל את המסקנות הבאות:

א. לפי ההגדרה האיכותית: על בישול 'כל צרכו' מתחייבים בשיעור כגרוגרת, אך כאשר אין גרוגרת שהתבשלה כל צרכה החיוב יהיה רק אם כל המאכל ראוי לאכילה למקצת אנשים או בשעת הדחק. רמת בישול של 'כמאכל בן דרוסאי' היא חשובה רק אם היא חלה על כל התבשיל, אך רמת בישול של 'כל צרכו' נחשבת אף בפני עצמה ואינה מתבטלת לשאר התבשיל שאינו כמותו. חיוב ב'כמאכל בן דרוסאי' שייך רק בבישול של מאכל שלם, לא בבישול מקומי⁴.

ב. לפי ההגדרה הכמותית: מתחייבים על כל כמות בישול כזו שהיא שוות ערך לבישול 'כל צרכו' של כגרוגרת. לכן כאשר מבשלים ביצה שליש בישול, התבצעה כמות שינוי ששוות ערך לשיעור השינוי שמתרחש בבישול 'כל צרכו' של כגרוגרת.

אלא שכאן עולה השאלה למה לפי ההגדרה הכמותית מתחייבים דווקא בבישול שמגיע ל'כמאכל בן דרוסאי' (שהוא שליש, לפי שיטה זו) ולא בכל כמות בישול שתגיע לשיעור השווה לשיעור של בישול 'כל צרכו' של כגרוגרת. לצורך העניין – עשירית בישול של עשר גרוגרות? נראה שיש להסביר ששיעור בישול מצטרף רק עד לשיעור מאכל של 'כביצה' (שהוא שלוש גרוגרות לדעת הרמב"ם הנ"ל). נראה שהסיבה לכך היא על פי דברי הגמרא (ברכות מט, א) 'אכילה שיש בה שביעה, ואיזו זו – כביצה' וכן על פי דברי הגמרא (יומא פ, א) 'אוכל שאתה אוכלו בבת אחת, ושיערו חכמים: אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת'. כלומר, שיעור אוכל חשוב שמשביע הוא כביצה, ושיעור גדול יותר הרי הוא כמו שתי אכילות שונות – ואין לצרף פעולת בישול של סעודה אחת לבישול של סעודה אחרת לעניין חיוב בשבת⁵.

לפי הבנה זו בהגדרה הכמותית, אין באמת עניין מיוחד ב'שליש בישול', אלא שצריך להגיע לכמות של שיעור בישול 'כל צרכו' של כגרוגרת. למשל, על מאכל בשיעור גרוגרת וחצי (חצי ביצה לדעת הרמב"ם הנ"ל) יתחייבו לאחר $\frac{2}{3}$ בישול.

⁴ באופן דומה מסביר אבן האזל (שבת כב, ח) למה פטורים על בישול כמאכל בן דרוסאי מצד אחד: "אינו עשוי שיחלק את הבשר לשנים ואכתי לא תיקן בזה כלום והוי כמקלקל ולכך פטור".

⁵ מעין כך אפשר להבין את דברי המשנה (שבת קד, ב) ביחס למלאכת כותב: "הכותב שתי אותיות בעלם אחד חייב [...] כתב על שני כותלי הבית, על שני דפי פנקס ואין נהגין זה עם זה – פטור", הקובעת שהשיעור לחיוב בשתי אותיות אינו מצטרף אם הן אינן נכתבות כחלק מאותה יחידת קריאה. אמנם, יש שהסבירו ש'שתי אותיות' אינו שיעור חיוב אלא חלק מהגדרת המלאכה – כתיבת מילה עם משמעות, עיין בשיעורו הכללי של הרב סבתו שנמסר בישיבה בשנת ה'תשפ"א בעניין מלאכת כותב. ועיין תוספות (שבת קד, ב ד"ה התם) שהשוו בין המקרים וכתבו שלפי הלישנא המחייבת (רבא לפי האיכא דאמרי, וכך פסק הרמב"ם) בבישול אוכל אין מזיק חסרון קרבה כמו בכתיבה. נראה שהדעות הסוברות שהגדרת בן דרוסאי היא 'שליש', המצרפת בישולים שונים מחלקי בשר שונים לכדי שיעור כגרוגרת המבושלת כל צרכה, יסברו כלישנא הראשונה של רבא. ואם נרצה שהם יסתדרו אף עם הלישנא השנייה נצטרך לומר שרבא מדבר על צירוף שיעור של בשר המופרד בבשר חי לגמרי, ואנו מדברים על צירוף של פעולת הבישול בגוש בשר שכולו עבר בישול מסוים, כלומר – יש צרף בישולי'.

ד. המשך בישול מאכל שהתבשל כמאכל בן דרוסאי

נראה סוגייה נוספת בה יש נפקא מינה בין ההבנות השונות של הגדרת מאכל בן דרוסאי. המשנה אומרת:

כל שבא בחמין מערב שבת – שורין אותו בחמין בשבת.

(שבת קמה, ב)

ומפה יוצא העקרון המנוסח בידי הראשונים: 'אין בישול אחר בישול'. ישנה מחלוקת ראשונים למה המשנה מתכוונת כשהיא אומרת על מאכל שהוא "בא בחמין מערב שבת". תוספות (שבת לט, א ד"ה כל) כתבו על המשנה: "פירוש שנתבשל לגמרי", אך הרשב"א כתב: "פירוש שבא בחמין מלפני השבת ונתבשל כמאכל בן דרוסאי". ונראה שהדבר תלוי במחלוקת שהצגנו לעיל:

לפי הצד על פיו שיעור 'כמאכל בן דרוסאי' הוא כמות מסוימת היוצרת חיוב חטאת מתוך תהליך הבישול של 'כל צרכו', ברור שאיסור בישול יחול גם על מאכל שכבר הגיע ל'בן דרוסאי'. כל שיעור נוסף של תהליך הפיכת מאכל ל'כל צרכו' יחייב חטאת, למשל: מי שבישל מאכל המבושל שלישי והביאו למצב בו הוא מבושל שני שלישים יתחייב חטאת.

לפי הצד על פיו שיעור 'כמאכל בן דרוסאי' הוא איכות כזו של מאכל הראוי לאכילה בשעת הדחק, ובעצם החיוב נובע מעצם הפיכת מאכל לא ראוי לאכילה למאכל שכן ראוי לאכילה, נראה דחוק לומר שיהיו שני חיובים על אותו מאכל – אחד על הבאתו לאכילה שראויה בשעת הדחק ואחד על הבאתו לאכילה שראויה אף שלא בשעת הדחק. היכן מצינו שני חיובי מלאכה על אותו תהליך של יצירת מוצר הראוי לשימוש? דרך משל, האם נחייב פעמיים על בניית אוהל – פעם אחת על בנייתו בצורה שראויה לשימוש בשעת הדחק ופעם שנייה על חיזוקו ושיפורו והפיכתו לראוי לשימוש שלא בשעת הדחק! ? ואף אם נאמר שכן יש שני חיובים לשיטה זו – יהיו רק שניים ולא יותר: בשעת ההגעה ל'בן דרוסאי' ובשעת ההגעה ל'כל צרכו'. וכך דייק בתחילה המנחת שלמה (ב, סימן ו, אות ב) מהאגלי טל שכתב (האופה ז): "היה מבושל כמאכל בן דרוסאי ובא זה וגמרו חייב".

ה. חצי שיעור של כמאכל בן דרוסאי

נקודה נוספת בה יש הבדל מהותי בין שתי ההבנות השונות היא לגבי 'חצי שיעור'. הגמרא (שבת עד, א) במהלך סוגייה העוסקת במלאכת בורר מביאה קושייה: 'מתקיף לה רב יוסף:

וכי מותר לאפות [או לבשל] פחות מכשיעור?⁷ כלומר, יש איסור לבשל פחות משיעור של כגרוגרת. רש"י (ד"ה וכי מותר) וראשונים נוספים מסבירים: "דקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה". כך הוא הדין בבישול 'כל צרכו' או 'כמאכל בן דרוסאי' של חצי גרוגרת, אך מה יהיה הדין כאשר אנו מבשלים והמאכל אפילו לא מגיע כולו לרמת בישול של 'כמאכל בן דרוסאי'?

לפי ההגדרה הכמותית של 'כמאכל בן דרוסאי' ברור שכשם שאסור לבשל חצי גרוגרת כל צרכה, כך אסור גם לבשל אף פחות משליש בישול. הסברנו ששליש בישול של כביצה שקול לבישול מלא של כגרוגרת. וממילא אם ניקח, לדוגמה, שישית בישול של כביצה הדבר יהיה שקול לבישול מלא של חצי גרוגרת. וכן על זו הדרך כל חלק בישול של מאכל כלשהו יהיה שקול לבישול מלא של שיעור קטן שאסור מהתורה.

אמנם, לפי ההגדרה האיכותית של 'כמאכל בן דרוסאי' יש לדון בדבר. שביתת השבת (מלאכת מבשל, באר רחובות, ס"ק נט) מביא מחלוקת לגבי בישול כמאכל בן דרוסאי מצד אחד של המאכל. חכם אחד סובר שבישול מאכל בן דרוסאי מצד אחד אינו כלום (מהתורה):

דהיכי דנתבשלה רק מצד אחד גם בן דרוסאי לא אכיל לה ולא הוי בישול לשום אדם, וכל היכי דיש חסרון באיכות הפעולה לא כלום הוא, ולא דמי למבשל ח"ש [=חצי שיעור – ג"ו] בישול גמור דהפעולה היא בשלימות והשיעור הכמותי חזי לאצטרופי ומשו"ה [=ומשום הכי – ג"ו] אסור⁸.

(שביתת השבת, באר רחובות, אות נט)

אמנם, שביתת השבת חולק עליו וטוען שגם מקרה זה אסור מהתורה. אך טעמו הוא טעם שקשור לסוגיית 'חצי שיעור':

אמנם גם אני מודה בעצם היסוד הזה דהיכי דחסר השיעור באיכות אין נקרא חצי שיעור. אכן נראה דבכה"ג נקרא חצי שיעור בכמות כיוון שאפשר להשתלם ע"י שיוסף לצלות גם מצד השני כמאב"ד שייך שפיר חזי לאצטרופי⁹.

(שם)

⁶ על פי גרסת הרי"ד.

⁷ עיין בחידושי הרמב"ן (עד, א ד"ה וכי מותר) ובשאר המפרשים, האומרים שגם המותקף לא חלק על דין זה לגבי בישול אלא רק לגבי בורר; ובכל מקרה הוא נדחה מההלכה.

⁸ ומובא שם שהאגלי טל אף מתיר לבשל כך לכתחילה בשבת (כל עוד הבישול אינו על האש עצמה ואין חששות 'נראה כמבשלי' או 'שמא יחתה בגחלים'). אך עיין בשער הציון (שיח, ה) שמחדש שיהיה בזה איסור דרבנן.

⁹ וכתב שביתת השבת שהסכים אתו הרב צבי פסח פונק.

כלומר, יש מחלוקת בגדרי 'חזי לאצטרופי' שבסוגיית 'חצי שיעור', ואולי גם בסיבה מחמתה בישול 'כמאכל בן דרוסאי' מצד אחד אינו מחייב לעומת בישול 'בן דרוסאי' משני צדדים שמחייב. אך שני הצדדים מסכימים שלא שייך להשוות פעולה של בישול חלקי בפני עצמה (ללא ה'אצטרופי') לבישול מלא. דבר זה מבוסס על התפיסה האיכותית של מאכל בן דרוסאי הגורסת כי החיוב על בישול הוא על הבאת מאכל לכך שיהיה ראוי לאכילה ואם הוא אינו ראוי לאכילה אין שום משמעות עצמית (כלומר, בלי נימוק של 'חזי לאצטרופי' וכדומה) לבישול החלקי שנעשה בו.

ו. אופן החלוקה הכמותית של מבושל כל צרכו

עד עכשיו דנו באפשרות על פיה הגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' היא שליש בישול בלי להגדיר כלל מה זה אומר שליש בישול, וכעת ננסה להגדיר זאת בצורה מדויקת עד כמה שניתן.

החזון איש (אורח חיים לו, ו) מקשה על האפשרות 'לחלק' בישול לחצאים או לשלישים: "הנה בישול הוא צורה בהאוכל ולא שייך בה חצאים במדה", כלומר – תוצר בישול הוא מצב מסוים וחלוקה אפשר לעשות רק לקטע או הפרש הניתנים למדידה מספרית. הפתרון של החזון איש הוא להסתכל על הזמן שאורך תהליך הבישול: "וצריך לשער בזמן הבישול, אם מתבשל כל צרכו בב' שעות, ארבעים רגעים הם לשליש בישולו". נראה שכיוון שאיסור בישול הוא רק בחום של 'יד סולדת' גם תהליך ה'בישול' שאנו מודדים לעניין שיעור חיוב במלאכת מבשל יתחיל רק מרגע בו התבשיל שעל האש הגיע ל'יד סולדת' וכך מסיק החזון איש. אך האור לציון חולק על המסקנה האחרונה ואומר:

שיעור בשיל ולא בשיל היינו רק כשמתחיל הבשר להתרכך, אבל אם רק נתלבן הבשר שבקדירה, ומכ"ש אם רק הגיע לחום שהיד סולדת בו ועדיין לא נתלבן, לא מיקרי בשיל ולא בשיל [...] שגדר מבשל הוא לפי לשונו של הרמב"ם (בפ"ט מהל' שבת הל' ו'), בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך, הרי זה חייב משום מבשל.

(אור לציון א, כא)

כלומר, לפיו תהליך ה'בישול' אינו מוגדר כתהליך שבו מאכל נמצא בחום של 'יד סולדת', אלא כתהליך של ריכוך או הקשיית המאכל. השאלה היא איך הוא יחלק תהליך זה לשליש. אפשר לומר שגם הוא יחשב שליש מזמן התהליך, אך מכיוון שרכות וקשיות של מאכל ניתנים למדידה בצורה טובה – ניתן לומר שהוא יחשב שליש מהריכוך הנעשה במהלך הבישול, וכן הרב נסים קרליץ תמה על החזו"א ואומר:

ועדיין צ"ב שהרי כשהתבשיל אחר שנתחמם במצב של רתיחה הוא מתבשל יותר מהר, וא"כ בכגון תבשיל שצריך משך זמן של שעה לבישולו כשעבר חצי שעה מבישולו עדיין לא נתבשל חצי בישולו מפני שהזמן שבין שהתבשיל הגיע ליד סולדת עד זמן הרתיחה הוא מתבשל פחות מהר.

(חוט השני, שבת ב, פרק כו, ס"ק ג)

כלומר, הרב נסים קרליץ הבין שה'בישול' אותו צריך לחלק לא מייצג את איסור הבישול אלא את השינוי הנעשה במאכל. הוא הסביר ש'מהירות הבישול' מתקדמת ככל שהתבשיל חם יותר, אך לא ברור איך יהיה אפשר לחשב זאת בפועל. נראה שבכוון הזה הלך גם המהרש"ג, ר' שמעון גרינפלד (תלמיד המהר"ם שיק), שדחה את החישוב של 'כמאכל בן דרוסאי' לפי זמן הבישול:

ולפענ"ד מתוך דברי הגאונים ז"ל הללו משמע דהיו סבורים דמב"ד היינו בנצלה רק חצי או שליש מזמן בישולו המשל בזה חתיכה שכדי שתצלה לגמרי צריך שעה סברי הם דלכמאכל בן דרוסאי צריך חצי שעה או שליש שעה ובאמת לדעתי קאי רק על איכות הצלי חצי צלייתו וזה לדעתי נראה בחוש דחתיכה חיה שנתבשלה כמב"ד דהיינו כחצי צלייתו שהוא שיעור שראוי לאכול לרוב בני אדם א"צ שיגמור בשולו לגמרי כ"כ זמן כזמן שנתבשלה כמב"ד דזה ג' או ד' פעמים ככה והרבה פעמים נסיתי בצליית תפוחי אדמה וראיתי שמחצי צלייתו עד הגמר הוא זמן מועט וזיל שאיל לנשי דידן שמבשלות תמיד ויגדו שכן הוא ולפי זה שפיר קאמר התה"ד דשוב לא נדע לשער כמה הוא הזמן צליית כמב"ד דא"א לומר כדבריהם שהוא חצי זמן משיעור צלייה לגמרי דהדבר נראה לעין שהוא הרבה יותר ולכך נהגו העולם להשהות שיעור שעה דהוא כדי צלייה לגמרי דבזה יוציאנה מן הספק [...].

(שו"ת המהרש"ג ב, קעח)

המהרש"ג דוחה בחריפות את חישוב 'כמאכל בן דרוסאי' לפי חילוק זמן הבישול, אך לא ברור מה הוא כן מציע באמרו ששליש הבישול מתייחס אל 'איכות הצלי'. מצד אחד הוא אומר 'דשוב לא נדע לשער כמה הוא הזמן צליית כמב"ד', אך מצד שני הוא מעיד שניסה לצלות תפוח אדמה וראה 'שמחצי צלייתו עד הגמר הוא זמן מועט' – משמע שהיה לו קריטריון מציאותי מסוים כדי לבדוק מתי תפוח האדמה היה מבושל חצי איכות, וצריך עיון.

ז. פקפוק על האמור לעיל

אם נסכם את כל הקישורים שהצגנו לעיל על פי החלוקה שלנו לשתי הגדרות ליכמאכל בן דרוסאי נקבל:

הגדרת 'מאכל בן דרוסאי'		
איכותית	כמותית	
ראוי לאכילה בשעת הדחק	שליש בישול	פירוש 'מאכל בן דרוסאי'
מתחייבים רק אם כל המאכל ראוי לאכילה בשעת הדחק	בצד אחד אין שיעור כביצה	סיבת הפטור מחטאת בבישול כמאכל בן דרוסאי מצד אחד
מותר ¹⁰	חייב	המשך בישול של 'מאכל בן דרוסאי' לרמת 'כל צרכו'
מחלוקת התלויה בסברת 'חזי לאצטרופי'	אסור מדאורייתא	איסור בישול עד לפחות מכמאכל בן דרוסאי

אך טבלה זו בהחלט לא מסתדרת עם כל הראשונים והאחרונים. נראה למשל שתי סתירות ברורות:

- הרמב"ם (שבת ט, ה) כתב: 'נתבשל כולו חצי בישול, חייב' וזה מתאים להגדרה האיכותית, ולפי זה היה מאוד מסתבר שלא יוכל להתחייב עוד פעם על בישול דבר המבושל כמאכל בן דרוסאי, אך הרמב"ם (שבת ט, ג) כתב: "המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו [...] פטור", כלומר בישול דבר שהיה מבושל כמאכל בן דרוסאי לרמת 'כל צרכו' – חייב¹¹.
- הר"ן על הרי"ף כותב (ח, א): "כמאכל בן דרוסאי [...] מבשל בשולו שלישי", מה שהסברנו על פי ההגדרה הכמותית, ולפי זה נראה שאם ימשיך לבשל מאכל בן דרוסאי הוא יתחייב שוב, אך הר"ן על הרי"ף (יז, ב; וכן בחידושו על שבת לח, ב) כתב: "כיון שנתבשל כמאכל בן דרוסאי לית ביה משום מבשל דאורייתא".

שתי הסתירות הנ"ל נובעות מכך שעשינו 'קפיצות' לא הכרחיות: הנחנו שמוזר לחייב פעמיים על מלאכה – פעם אחת על הפיכת החפץ המעובד לראוי בשעת הדחק ופעם שנייה

¹⁰ אלא אם יש גזירות דרבנן מחשש שמא יחתה וכדומה.

¹¹ כך פירשו המגיד משנה (שבת ט, ג) והבית יוסף (אורח חיים שיח) בדעתו.

על הפיכתו לראוי לכתחילה, וכנראה נצטרך להידחק לפי הרמב"ם¹². כמו כן ההסבר שלנו, על פיו הגדרת בן דרוסאי כ'שליש' היא שיעור כמותי לעניין חיוב – אינו מבוסס על הכרח כלשהו, אלא מחוסר הצלחה להסביר את פשר המספר 'שליש' (או 'חצי') באופן אחר.

תיאורטית, היה אפשר להסביר שמספרים אלו של חצי/שליש אינם באים לייצג דווקא איזו כמות מסוימת אלא רק לבטא בישול חלקי¹³, בישול שאינו 'כל צרכו'. כך כתב מרכבת המשנה (חעלמא) בדעת הרמב"ם (שבת ט, ה): "והנראה מדעת רבנו דכל שהוא ראוי לאכילה ע"י הדחק חשוב בישול והיינו מ"ש רבינו חצי בישול ולא דוקא חצי ממש אלא מקצת בישול". אלא שהבית יוסף (אורח חיים רנג, א; יורה דעה קיג, ח) הבין שיש מחלוקת בין הראשונים שכתבו 'שליש' לבין הרמב"ם שכתב 'חצי'. כלומר, לא ייתכן שהבית יוסף הבין שגם 'שליש' וגם 'חצי' מתארים בישול חלקי לרמה בה המאכל ראוי לאכילה בשעת הדחק, ובדרך זו הלכו גם כל הפוסקים והאחרונים שעלה בידינו למצוא¹⁴. מהחזון איש (אורח חיים לז, ו ד"ה דינים) מוכח שהבין שגם ה'חצי' של הרמב"ם הוא כמותי, אך כאמור לעיל – מרכבת המשנה הבין שמה שהרמב"ם כתב חצי הוא 'לאו דווקא'. ואף שהלכנו בדרכו של מרכבת המשנה כדי שתהיה לנו סברה לשתי הדעות שכל האחרונים הבינו שהן חלוקות¹⁵, עדיין נתקלנו בסתירות הנ"ל. וכנראה הייתה לראשונים הבנה הנסתרת מעינינו.

עד כה עסקנו בהגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' בהקשר של איסור תורה של בישול, נמשיך לראות מושג זה ומשמעותו גם בהקשרים אחרים.

ח. כמאכל בן דרוסאי בסוגיות שהייה

הביטוי 'כמאכל בן דרוסאי' מופיע בארבע סוגיות בתלמוד הבבלי: פעם אחת במסכת עבודה זרה (לח, א) בנוגע לבישולי נכרים ולא נתעסק בסוגייה זו במאמרנו; פעם אחת בסוגייה במנחות (נז, א) שראינו לגבי חיוב על מלאכת בישול בשבת; ושתי פעמים במסכת שבת (כ, א; לו, ב) בסוגיות העוסקות בהשהיית מאכלים מערב שבת, ונדון בקצרה במופעים אלו כעת.

המשנה (שבת יט, ב) אומרת: "אין צולין בשר בצל וביצה אלא כדי שיצולו מבעוד יום" ובגמרא (שבת כ, א): "וכמה? – אמר רבי אלעזר אמר רב: כדי שיצולו מבעוד יום כמאכל

¹² אמנם היו שפרשו את הרמב"ם באופנים אחרים, אך אין זה מענייננו, כיוון שרק רצינו להראות שישנן פרשנויות מרכזיות שלא מסתדרות עם שיטתנו.

¹³ חיוזק לזה אפשר להביא מכך שרש"י בעצמו פירש (עבודה זרה לח, א): "בן דרוסאי - לסטים היה ואוכל כל דבר המבושל קצת", ושם לא הזכיר 'שליש'.

¹⁴ וכבר קדמו לבית יוסף בשיטה זו המגיד משנה (שבת ג, טז; ט, ה) והשלטי גיבורים (שבת ח, א אות ג).

¹⁵ כיוון שלשיטת החזו"א לא ברור מה הסברה מאחורי הקביעה על פיה דווקא 'חצי' זה השיעור המחייב (לשיעור 'שליש' הסברנו לעיל שיכולה להיות משמעות של צירוף שיעור הבישול בנפח של כביצה לשיעור של בישול גמור של כגרוגרת).

שתי הגדרות ליכמאכל בן דרוסאי

בן דרוסאי". וכן לעניין השהיית קדירה על גבי כירה מובאת הדעה (שבת כ, א; שבת לו, ב): "תניא, חנניא אומר: כל שהוא כמאכל בן דרוסאי מותר להשהותו על גבי כירה, ואף על פי שאין גרופה וקטומה". מהגמרא בשבת (יח, ב) יוצא שלדעת בית הלל הסוברים שאין מהתורה שביית כלים, סוגיות אלו עוסקות ב"גזירה שמא יחתה בגחלים". מה הטעם שבמאכל שכבר התבשל כמאכל בן דרוסאי אין חשש זה של חתייה?

המיוחס לר"ן (שבת כ, ב) מפרש: "דכיון דכ"כ הוא מבושל והוא בר אכילה קצת לא קפיד ליה ולא אתי לחתויי" וכן המשנה ברורה (רנג, לז) פוסק בהסבר דעת חנניא המתירה להשהות על כירה תבשיל 'כמאכל בן דרוסאי': "כיון שנתבשל שראוי לאכול ע"י הדחק תו ליכא למיחש שמא יחתה דכיון שראוי לאכילה למה יחתה בחנם".

הבית יוסף כותב לגבי דינים אלו של השהייה:

והוי יודע שאם לא נצלה אלא מצד אחד כמאכל בן דרוסאי אמרינן בפרק כל המנחות באות מצה (מנחות נז, א) דלאו כלום הוא וכתבו הרמב"ם בפ"ט (ה"ה) לענין חיוב חטאת ומשמע דהוא הדין לענין דין זה דמאי שנא.

(בית יוסף אורח חיים רנד, ב)

משמע שהוא משווה לחלוטין את הגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' לעניין חיוב בישול להגדרת המאכל שאותו מותר להשהות על גחלים (בצלי לדעת כולם, ובקדירה לדעת חנניא). ולפי הטעמים שראינו בחשש חתייה, על פיהם החשש קיים כתלות בשאלה האם המאכל ראוי לאכילה או שלא, נראה שהדבר יתאים רק לחיוב חטאת על פי ההגדרה האיכותית של בישול כמאכל בן דרוסאי שראינו לעיל. לפי ההגדרה הכמותית ייתכן שמאכל לא יהיה ראוי לאכילה לאחר שלישי בישולו, וממילא עדיין יהיה קיים החשש שמא יחתה. נחזור לשאלה זו לאחר הדיון על בישול מים והשהייתם.

ט. בישול מים

כל המקרים שראינו עד עכשיו עסקו במאכלים יבשים (בשר, בצל, ביצה וכדו'). לגבי מים צריך לדון הן מצד איסור הבישול והן מצד איסור ההשהייה.

הגמרא אומרת שאיסור הבישול במים תלוי בהגעתם לטמפרטורה של 'יד סולדת בו':

תנו רבנן: מביא אדם קיתון מים ומניחו כנגד המדורה, לא בשביל שיחמו, אלא בשביל שתפיג צינתן [...] אמר רב יהודה אמר שמואל: אחד שמן ואחד מים, יד סולדת בו – אסור, אין יד סולדת בו – מותר.

(שבת מ, ב)

מקובל להבין שבישול מים לחום שהיד סולדת בו הוא איסור תורה שחייבים עליו. ניתן לדייק זאת מהראשונים (רש"י, רשב"א, פסקי הרי"ד) על אתר המכנים זאת 'בישול', ויותר במפורש כותב זאת המאירי: "שהמים יש בהם בישול גמור ביד סולדת" (מאירי מ, ב). אך היו¹⁶ שרצו לומר שדבר זה אינו מוסכם בהתבסס על דעת הר"ן (מיוחס לו): "עקר לא יחזיר [...] אלא א"כ בגרוף וקטום [...] ומים נמי דוקא בהוחמו כל כך שחסרו קצת דחשיבי כמבושלין דאי לא לגבי דידהו חשיב כמבשל" (המיוחס לר"ן לז, ב), אך אין בזה מקור ברור להיתר (מהתורה) לחמם מים לרמת 'יד סולדת', אלא רק איסור (נוסף) להרתחם.

על כל פנים, המאירי (מ, ב ד"ה מביא) חולק על הר"ן (המיוחס לו) ומביא בשם גדולי הדורות: "מאחר שהמים יש בהם בישול גמור ביד סולדת כל שנתבשלו כן מאתמול אין בהם עוד בישול". כלומר, שאין חיוב על הרתחת מים שכבר מחוממים בחום של יד סולדת (וכן פסקו שולחן ערוך הרב (שיח, ט), והחזון איש (לז, כז ד"ה שפך), אך יש שפסקו להחמיר בזה).

כיוון שראינו לעיל שהגמרא התירה לכתחילה לחמם מים לחום שאין היד סולדת בו – הרי שהבישול האסור מהתורה הוא רק השלב בו המים מגיעים לחום של יד סולדת. לפי זה ברור שההבדל בין המושגים של 'כמאכל בן דרוסאי' ו'כל צרכו' לא שייך בבישול מים – שהרי לא מדובר על תהליך שלם של בישול שניתן לחלקו, אלא על בישול שנעשה כהרף עין¹⁷. גם את דעת הר"ן (מיוחס לו) שהביא איסור לדרגת בישול נוספת של רתיחה מוחלטת אי אפשר להסביר על פי הקבלה למושגים אלו כיוון שהוא סובר שמותר לכתחילה לבשל מאכל המבושל כמאכל בן דרוסאי¹⁸.

נראה מה הדין לגבי השהיית מים מערב שבת.

¹⁶ עיין אנציקלופדיה תלמודית (כרך כא, ערך יד סולדת, הערה 28) לגבי מה שכתבו בשם שביתת השבת. אמנם לא מצאתי את ההפניה שלהם, אך שביתת השבת (מלאכת מבשל, באר רחובות, אות יד) מצטט את המיוחס לר"ן הזה ומסביר אותו כך שמים שהיד סולדת בהם נחשבים 'כמאכל בן דרוסאי' עד שיעלו רתיחה. כמובן שאין דבר זה ואמר שאין איסור תורה בחימום ל'יד סולדת' (הרי חייבים על בישול מאכל משני צדדיו כמאכל בן דרוסאי). ונוסף על כך – הסבר שביתת השבת למיוחס לר"ן תמוה בפני עצמו, שהרי באותו הדיבור (ר"ן (מיוחס לו) לז, ב ד"ה עקר) הוא מתיר לבשל כמאכל בן דרוסאי, ואם כך לא ברור מה שייך להשוות מים שיד סולדת בהם (שאסור להרתחם יותר) לכמאכל בן דרוסאי. עוד כתב שביתת השבת בהקדמה למלאכת מבשל (ס"ק כב) בשם התוספת שבת (שיח, לד) שיש בישול רק במים המעלים רתיחה, אלא ששם מדובר על בישול במים ולא על בישול המים עצמם.

¹⁷ אמנם עיינו בתוספות רי"ד (שבת מא, א ד"ה לא) ובשער הציון (שיח, קיא), שכתבו לגבי מים פושרים הנשפכים למים רותחים, שאינם מתבשלים מיד (וחולקים בזה על היראים (רעד) והחיי אדם (כ, ג)). נראה שכוונתם היא שלוקח למים פושרים זמן עד שהם מתחממים ומגיעים לחום של יד סולדת ולא שלאחר ההגעה לחום זה בישול המים אורך זמן נוסף.

¹⁸ אמנם היו אחרונים (עיין למשל בשו"ת מנחת יצחק (י, כח)) שהשוו בין מושגים אלה בבישול מדאורייתא. הדבר יכול להיות רק לדעת הטור והרמב"ם (לחלק מהפירושים בשיטתם, אך כך נפסק בשולחן ערוך (שיח, ד)) המחייבים הן על בישול כמאכל בן דרוסאי והן על בישול של דבר המבושל כמאכל בן דרוסאי לרמת כל צרכו. להלן (בפרק על השהיית מים) נדון איך 'יד סולדת' נחשבת 'כמאכל בן דרוסאי' לפי ההגדרות השונות לכמאכל בן דרוסאי שראינו.

י. השהיית מים

לגבי השהייה על גבי כירה שאינה גרופה או קטומה הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בדעת רבי יוחנן:

אמר רב ששת אמר רבי יוחנן: כירה שהסיקה בגפת ובעצים משהין עליה חמין שלא הוחמו כל צורכן ותבשיל שלא בישל כל צורכו [...]

אמר רב שמואל בר יהודה אמר רבי יוחנן: כירה שהסיקה בגפת ובעצים משהין עליה תבשיל שבישל כל צורכו וחמין שהוחמו כל צורכן ואפילו מצטמק ויפה לו.

(שבת לז, ב)

לדעת רב שמואל בר יהודה, רבי יוחנן פוסק כחכמים דחנניא ואוסר השהייה של תבשיל ומים אלא אם בושלו כל צרכם. אך לדעת רב ששת, רבי יוחנן פוסק כחנניא ומתיר להשהות אף תבשיל ומים שלא בושלו כל צרכם. לגבי תבשיל ראינו שהגמרא לעיל (לו, ב) כתבה שצריך שהוא יהיה מבושל כמאכל בן דרוסאי, האם יש דרישה מינימלית גם לגבי חימום המים?

תנו רבנן [...] לא ימלא נחתום חבית של מים ויניח לתוך התנור ערב שבת עם חשכה, ואם עשה כן – למוצאי שבת אסורין בכדי שיעשו.

(שבת יח, ב)

כלומר, אסור להשהות מים¹⁹ חיים, צוננים לגמרי, בתנור (שדינו ככירה שאינה גרופה וקטומה). אם אסור להשהות מים צוננים וכן לא צריך שהמים יוחמו כל צרכם (לשיטת רב ששת, הסובר שרבי יוחנן פסק כחנניא), מהי הדרישה המינימלית לגבי חימום המים?

הריטב"א (לז, ב) מפרש על דברי רב ששת שהובאו לעיל: "משהין עליה חמין שלא הוחמו כל צרכם וכו'. פירוש כשהגיעו למאכל בן דרוסאי וכחנניא" ומכך שהשתמש בלשון רבים על אף ש'תבשיל' שלא בושל כל צרכו' הוא לשון יחיד ניתן לדייק שדבריו מוסבים גם על המים החמים. וכן תוספות על המשנה (לו, ב ד"ה חמין) כתבו: "סתם חמין ותבשיל כמאכל בן דרוסאי נמי משמע". והראש יוסף (לו, ב ד"ה וכל) תמה על השימוש ב'מאכל בן דרוסאי' ביחס למים חמים: "איך יצויר זה בחמין דכל בישולם הוא שיוחמו כדי שהיס"ב [...] א"כ כל שלא הוחם כיס"ב לא הוה ב' התחלת בישול כלל [...] וצ"ע כעת בזה".

המיוחס לר"ן (לז, ב) מתחמק מהשימוש בביטוי 'כמאכל בן דרוסאי' ביחס למים ומפרש: "ובלבד בתבשיל שיגיע לכדי מאכל בן דרוסאי, אבל מים מכיון דהוי חמין כלל לאלתר

¹⁹ לגבי תבשיל לח שהתבשל כל צרכו והצטנן לגמרי (לדעות האוסרות בישול אחר בישול בלח) יש מחלוקת בין הפרי מגדים (אשל אברהם רנג, מא) שאוסר את ההשהייה שלו לבין החזון איש (אורח חיים לז, כד ד"ה רנ"ז) שמתיר כיוון "דלא אתא לחתויי כיון דכבר הוא מבושל".

חשיבי בדיניהו כתבשיל שהגיע למאכל בן דרוסאי לגבי שהייה", ולא ברור מה נחשב "דהוי חמין כלל".

הראשון שהתייחס להגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' במים, עד כמה שמצאתי, היה שולחן ערוך הרב שכתב:

וכן הדין בנותן מים בקדרה לחממם לתנור שלנו שאינו גרוף וקטום [...] שצריך שיניח שם הקדרה מבעוד יום כל כך שיהא שהות ביום שיוכלו להתחמם חצי החימום לכתחלה לפי מנהגנו או שיחמו כל צרכם להאוסרים להשהות שם תבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי.

(שולחן ערוך הרב אורח חיים רנד, יד)

הגר"ז לקח את הביטוי 'חצי בישול' של הרמב"ם, וביחס למים שינה אותו והשתמש בביטוי 'חצי החימום', וכן כתב המשנה ברורה (בקיזור דיני השהייה והטמנה, סוף סימן רנט) לגבי השהיית מים מערב שבת שצריך: "שיוכלו להתחמם כחצי חומם מבעוד יום".

ביחס למושג 'כמאכל בן דרוסאי' במאכלים הצגנו שתי גישות עקרוניות: כמות ואיכות – האם מדובר בשיעור של תהליך הבישול (שליש) או ברמת מינימום של כשירות לאכילה (נאכל בשעת הדחק).

לפי האפשרות על פיה 'כמאכל בן דרוסאי' הוא כמות – מדובר על שליש מתהליך הבישול. בבישול של מאכל יבש ראינו לעיל מחלוקת האם התהליך מתחיל כאשר הוא מתחמם ליד סולדת' או רק כאשר הוא מתחיל להתרכך. האפשרות השנייה לא מתאימה למים כיוון שהם לא מתרככים. ולפי האפשרות הראשונה, על פיה התהליך מתחיל ביד סולדת', הדבר אפשרי רק תחת ההנחה שתהליך הבישול של מים לעניין שהייה לא קשור לחיוב התורה על בישול המים (שאינו תהליכי, כמפורט בסוף הפרק הקודם). מה ההיגיון בכך?

התהילה לדוד כתב על דברי שולחן ערוך הרב:

ודע דהרב ז"ל בסי' רנד כתב גם במים השיעור היא חצי חמימם, וכפי הנראה הוא חצי ממה שרוצה שיוחמו, אלא דהתם לענין שמא יחתה וכיון שכבר נתחממו חצי ממה שהוא רוצה שיוחמו שוב לא יחתה, אבל לענין בישול ביס"ב סגי.

(תהילה לדוד שיח, יז)

כלומר, כיוון שאיסור השהייה הוא חשש 'יחתה', והחשש הזה תלוי ברצון של האדם בבישול מסוים, גם ההיתר להשהות על גבי כירה לא תלוי בתהליך הבישול שמתחייבים עליו מהתורה (שבמים זה כלל לא תהליך) – יד סולדת בו – אלא בשיעור

השימוש בגחלים שהאדם מתכנן לבצע²⁰. לפי זה צריך לבדוק את שינוי המים מתחילת תהליך הבישול עד למצבם בסוף תהליך הבישול המיועד ולחלק תהליך שינוי זה לשניים/ שלושה²¹.

גם לפי האפשרות על פיה 'כמאכל בן דרוסאי' הוא שיעור המודד איכות – לכאורה יהיה צריך לבדוק מהי כמות החימום של מים אותה אנשים, המעוניינים לשתות 'חמים', ישתו בשעת הדחק.

יא. השוואת תבשיל למים

לפי שתי האפשרויות שהצגנו בתחילה ליכמאכל בן דרוסאי, הן הכמותית והן האיכותית, אין הגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' במים מקבילה בדיוק ל'יד סולדת' שבה מתחייבים על חימום מים. ומצד שני ראינו לעיל שהבית יוסף כתב לגבי דיני השהייה של מאכל יבש:

והוי יודע שאם לא נצלה אלא מצד אחד כמאכל בן דרוסאי אמרינן בפרק כל המנחות באות מצה (מנחות נז, א) דלאו כלום הוא וכתבו הרמב"ם בפ"ט (ה"ה) לענין חיוב חטאת ומשמע דהוא הדין לענין דין זה דמאי שנא.

(בית יוסף אורח חיים רנד, ב)

אמנם לפי מה שראינו לגבי מים, הרי בהכרח דיני 'כמאכל בן דרוסאי' לעניין השהייה אינם מקבילים לדיני חטאת על בישול. והסברנו זאת על פי התהילה לדוד (שיח, יז) שכתב: "דהתם לענין שמא יתה וכוין שכבר נתחממו חצי ממה שהוא רוצה שיוחמו שוב לא

²⁰ לפי זה, בניגוד להסבר שהצענו לכך ש'כמאכל בן דרוסאי' הוא שליש בישול של כביצה (שמקביל לבישול כל צרכו של כגרוגרת), לא ברור מה משמעות המספר 'שליש' שכתב רש"י לגבי השהייה או 'חצי' שכתב השולחן ערוך (רנד, ב) על פי הרמב"ם לגבי השהייה, ולא ברור למה חכמים קבעו דווקא שיעור זה.
²¹ נראה שלפי החזו"א גם פה נחלק את 'זמן' תהליך הבישול, ואולי לחולקים עליו אפשר להציע לחלק את הפרשי הטמפרטורות כיוון שבמים משמעות הבישול היא 'חימום'.

האגרות משה (אורח חיים ד, עד, בישול, כד) כותב שאם נחלק את המידה של המדחום "הרי שליש החמום כמעט צונן ממש ואף חצי חמום הוא רק חם קצת" ותמה על זה. ונראה לעניות דעתי שהוא חילק את טמפרטורת הרתיחה של מים (כנראה השתמש במעלות פרנהייט, כדמוכח לקמן) שהיא 212°F לשניים/שלושה וקיבל $70.6^{\circ}\text{F}/106^{\circ}\text{F}$ בהתאמה (טמפרטורות השקולות $21.5^{\circ}\text{C}/41.1^{\circ}\text{C}$ במעלות צלזיוס) שהן בוודאי לא חמות בצורה משמעותית. אמנם, אם נעשה תהליך זה עם טמפרטורות כסולם צלזיוס נקבל שחצי/שליש מטמפרטורת הרתיחה (100°C) הם $33.3^{\circ}\text{C}/50^{\circ}\text{C}$ ואלה טמפרטורות יותר חמות (ובחישוב זה יוצא שה'חצי', שהוא 50°C , הוא כבר בתחום הספק של 'יד סולדת' לפי האגרות משה עצמו (אורח חיים ד, עד, בישול, ג)). הסיבה שיצאו תוצאות שונות כשחישבנו זאת ביחידות טמפרטורה שונות היא שחלוקה של טמפרטורת נקודת הרתיחה היא בעצם חלוקה של מספר המעלות מנקודת האפס עד לנקודת הרתיחה. מכיוון ששתי מערכות היחידות הנ"ל מגדירות 'אפס' בטמפרטורות שונות (בצלזיוס זו נקודת קפיאת המים ובפרנהייט זו הטמפרטורה שאליה יורד קרח כתוש כאשר מערבים אותו במלח (שבמעלות צלזיוס היא -17.8°C)) גם חלוקת תהליך ההרתחה מהאפס לנקודת רתיחת המים תהיה שונה. וכיוון שהגדרת כמאכל בן דרוסאי לא יכולה להיות תלויה בסוג המדחום אתו אנו מודדים את טמפרטורת המים נראה לעניות דעתי ברור כמו שכתבתי בפנים, שיש לחלק את תהליך החימום **החל ממצב המים ההתחלתי**. ואם נעשה זאת (עבור מים שהתחילו בטמפרטורת חדר של בערך 25°C) נקבל שחצי/שליש התהליך עד לרתיחה יהיו בערך $50^{\circ}\text{C}/62.5^{\circ}\text{C}$, שתי טמפרטורות חמות. וממילא לא צריך לומר את מסקנת האגרות משה (אורח חיים ד, עד, בישול, כד) שכתב "מוכרחין לומר דיד סולדת הוא שיעור מאב"ד [...] ומ"ד חצי בשול גם למאב"ד צריך יותר מעט מיד סולדת".

יחתה". כלומר, שלעניין איסור השהיית מים יש יותר סברה שה'כמאכל בן דרוסאי' תלוי בהגדרה הכמותית, גם אם השיעור המדויק של חצי או שלישי לא ברור.

מצד שני, לפי הדרך בה הסברנו את חיוב החטאת על בישול מאכלים יבשים ב'כמאכל בן דרוסאי' לפי ההגדרה הכמותית (שכביצה המבושלת שלישי בישול שקולה לכגורגרת המבושלת כל צרכה), הרבה יותר מסתבר שלעניין השהייה כדי שלא יהיה חשש 'שמא יחתה' הדבר יוגדר על פי כך שהמאכל יהיה ראוי לאכילה בשעת הדחק.

ממילא השוואת הבית יוסף בין השהייה לבישול, שיכולה להיות נכונה לגבי מאכלים יבשים, צריכה ראייה טובה.

יב. הלכה לעניין השהייה

לאורך כל המאמר אנו מניחים כי הגדרת 'שליש' או 'חצי' בישול באופן כמותי (כגון על ידי חלוקת הזמן לשלוש) אינה תואמת להגדרה האיכותית של 'ראוי להיאכל בשעת הדחק', ובוודאי שההגדרות אינן תואמות לכל התבשילים. זאת הנחה מציאותית די ברורה מאליה, אך לעיל גם הבאנו לה סימוכין מדברי המהרש"ג:

וזה לדעתי נראה בחוש דחתיכה חיה שנתבשלה כמב"ד דהיינו כחצי צלייתו שהוא שיעור שראוי לאכול לרוב בני אדם א"צ שיגמור בשולו לגמרי כ"כ זמן כזמן שנתבשלה כמב"ד דזה ג' או ד' פעמים ככה והרבה פעמים נסיתי בצליית תפוחי אדמה וראיתי שמחצי צלייתו עד הגמר הוא זמן מועט.

(שו"ת המהרש"ג ב, קצח)

אמנם, למעשה, הרבה מאוד פוסקים שעסקו בדיני השהייה כתבו גם את ההגדרה האיכותית וגם את ההגדרה הכמותית ביחד ולא העירו על כל סתירה ביניהן. כך למשל כתב המשנה ברורה (רנג, לז-לח): "נתבשל שראוי לאכול ע"י הדחק [...] י"א חצי בישול וי"א שלישי בישול". איך מתמודדים עם שתי ההגדרות השונות האלו?

למעשה, מהחזון איש (אורח חיים לז, ו ד"ה דינים) משמע שלגבי השהייה מודדים רק לפי ההגדרה הכמותית. הרב נסים קרליץ (חוט שני שבת ב פרק כו, ס"ק ג) השתמש לקולא גם בהגדרה האיכותית: "נראה שאם התבשיל כבר ראוי לאכילה בודאי הגיע לשיעור בן דרוסאי ואין צריך לחשוש אם הגיע לשליש או לחצי בישול דבודאי הגיע לשיעור זה".

כף החיים (רנג, כח) כתב לפסוק בהשהייה רק על פי ההגדרה האיכותית: "לדין שאין אנו בקיין איזה נקרא כמב"ד יש לשער כל שנאכל התבשיל ע"י הדחק מחמת בישול זה יש להתיר". הארחות שבת (חלק א, פרק ב, הערה ז) השתמש בהגדרה האיכותית רק לחומרא:

שתי הגדרות ליכמאכל בן דרוסאי

“ונראה שבאופן שהנסיון מוכיח שגם במחצית זמן הבישול אין תבשיל זה נאכל אף על ידי הדחק לרוב בני אדם בזמננו, יש לנהוג בזה לחומרא”.

יג. סיכום

ביחס לבישול מאכלים ראינו שתי הגדרות בראשונים לביטוי 'כמאכל בן דרוסאי': אחת מתייחסת ליכולת לאכול אותו, הגדרה איכותית; והשנייה מתייחסת לכמות הבישול שהוא עבר, הגדרה כמותית.

לפי ההגדרה האיכותית – רק בישול של כל המאכל לרמה בה הוא ראוי לאכילה בשעת הדחק תחייב ללא בישול גמור, ואם המאכל כבר הגיע לרמה זאת יהיה ניתן להמשיך ולבשלו. וכן בישול שאינו מכשיר את המאכל לאכילה לא יהיה אסור (אך היו שאסרו בזה מחמת סברת 'חזי לאצטרופי').

לפי ההגדרה הכמותית – כל בישול השקול לבישול מלא ('כל צרכו') של כגרוגרת חייב חטאת. וכן שיעור בישול השקול לזה, כאשר מינימום שיעור הבישול המחייב הוא 'שליש' בישול שמחייב במאכל בנפח כביצה (שהיא כשלוש גרוגרות). כל בישול נוסף בשיעור מחייב חטאת, ובישול שאין בו שיעור (אף אם המאכל נשאר לא ראוי לאכילה) אסור מהתורה אך לא מחייב בחטאת.

לגבי בישול מים הסיפור שונה – ההגדרה המחייבת אצלם לא תלויה בתהליך מדורג של בישול אלא ברגע בו הם מחוממים לחום של 'יד סולדת'. לדעת המיוחס לר"ן יש חיוב גם כשהם מגיעים לחום של רתיחה. הניסיון להקביל את מושג ה'יד סולדת' במים למושג 'כמאכל בן דרוסאי' לא עולה יפה לעניין בישול מהתורה – אך לעניין גזירת חכמים 'שמא יחתה' אפשר לחלק את כלל תהליך הבישול לשלוש (על אף שאת חלקו, עד יד סולדת, מותר לעשות גם בשבת).

לפי זה, בכלל לא ברורה ההשוואה בין הגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' במאכל המתבשל בצורה הדרגתית לבין הגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' במים שבהם איסור הבישול הוא מידת חום מסוימת. כיוון שהגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' לעניין השהייה בה יש חשש 'שמא יחתה' שייכת באותה מידה גם למאכל יבש וגם למים, ואילו הגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' לעניין איסור בישול מהתורה שייכת רק למאכל יבש – יש מקום גדול לחלק בין שתי הגדרות אלו. אולם הבית יוסף למד מהגדרת 'כמאכל בן דרוסאי' של בישול גם לעניין השהייה, וצ"ע מניין לו דבר זה.